

ГРЕЦЬКИЙ НАПІВ В УКРАЇНСЬКИХ ІРМОЛОГІОНАХ XVI–XVII ст. (НА ПРИКЛАДІ РІЗДВЯНОГО КОНДАКА “ДІВА ДНЕСЬ”)

Наприкінці XVI ст. в українській монодійній практиці виникає грецький напів, зразки якого містять рукописні нотолінійні ірмологіони XVI–XVIII ст. Пісенспіви грецького напіву за якісними особливостями та відносною чисельністю виділяються як самостійне стиліове явище, рівнозначне болгарсько-му чи київському різновидам розспівів. До репертуару грецького напіву належать пісенспіви кульмінаційних частин Літургії, а також окремі празничні жанри, які виконувались грецькою мовою. Серед них зустрічаються декілька варіантів кондаків, зокрема – на Різдество Христове, Богоявлення, Пресвятій Богородиці. На прикладі кондака “Діва днесь” із Львівського ірмологіона кін. XVI ст. прослідковуємо глибокі зв’язки поетично-музичних елементів греко-візантійської півної практики та її української рецепції.

Ключові слова: *гимнографія, напів, ірмологіон, кондак, проімеон, ікос.*

В українських нотолінійних ірмологіонах кінця XVI – початку XVII ст. представлено широкий репертуар пісенспівів, який із мелодичної точки зору визначений приналежністю до певного напіву. Найпопулярнішими є такі напиви, як київський, болгарський і грецький. Власне, грецький напів за своєю мелодичною специфікою привертав увагу багатьох дослідників. Перші згадки знаходимо в працях таких відомих дослідників церковної музики, як Іван Вознесенський [1; 2, с.60], Дмитрій Разумовський [3], Василій Металлов [4], Антонін Преображенський [5, с.60–77], Микола Успенський [6, с.12], Максим Бражніков [7, с.1542–1566], Іван Гарднер. Наступний етап представлений добою радянського музикознавства, де тема грецького напіву зачеплена в працях Ю.Келдиша, І.Єфімової, М.Богомолової. Серед українських медієвістів про грецький напів писали Мирослав Антонович [8; 9, с.21–92], Олександра Цалай-Якименко [10], Юрій Ясіновський [11, с.107–111; 12, с.715–726], Галина Васильченко-Міхно присвятила цій темі дисертаційне дослідження “Грецький розспів в українській співацькій практиці кінця XVI – першої половини XVII ст.”, де торкнулася питання походження “грецького розспіву” та його зв’язку з греко-візантійською гимнографічною традицією.

На сучасному етапі дослідження грецького напіву має добру теоретичну базу, проте практичне дослідження репертуару з поетико-мелодичної позиції, зокрема в зіставленні з грецькими джерелами, є недостатнім. Тож актуальною видається тема пропонованої статті, зосереджена на різнобічному аналізі Різдвяного кондака “Діва днесь” із Львівського ірмологіону кінця XVI ст. А її мета – показати на прикладі цього грецького напіву кондака і його грецьких аналогів тісні зв’язки української церковної півної практики з візантійською гимнографією та церковним співом.

Активне використання грецьких напівів в українській гимнографії не є випадковим феноменом. Українське гимнографічне мистецтво взяло свій початок із візантійського й постійно взаємодіяло з ним. У період його розквіту й активізації його репертуар був наповнений і збагачений завдяки візантійському співу [13, с.375–376].

Грецький напів в українських ірмологіонах визначається кількома знаками, наприклад: показниками у формі приміток, заголовків, ремарок “по грецку”, “грецкое”, “грецький”; грецькою текстовою основою й чіткою стилістичною особливістю¹. І тільки зрідка через посилання на грецькі напиви можна зустріти церковнослов’янську текстову основу. Це переважно рукописи пізнішого походження (XVIII ст.), а також українські і білоруські копії, створені в Росії (напр., ірмологіон з 1756 р., копіюваний для України Артемієм Компайським у монастирі Троїце-Сергієва Лавра (Москва, Державна бібліотека Росії, фонд 304, № 457, арк. 11, 223 звор., 250 звор., 282 звор.) [14, с.298, №29]. Особливістю грецьких напівів в українських ірмологіонах є їх незмінність та постійність. В усіх українських ірмологіонах знаходиться 15 наспівів із грецьким текстом і напівів. У більшості випадків вони є співами важливих частин Літургії. Це було давнім звичаєм – співати їх під час архиерейської Літургії в грецькому напіві. Найчастіше можна зустріти “Агіос о Теос”, херувимську пісню й “Аксіон естін”. Таким чином, ми бачимо тут чіткий акцент на кульмінаційні й найбільш урочисті частини Літургії. Очевидно, ціла

¹ Грецький текст був написаний в ірмологіонах кирилицею і тільки зрідка латинськими і грецькими літерами; наприклад, у Львівському ірмологіоні кін. 16 – поч. 17 ст.

Архієрейська Літургія в грецькій мові відправлялась у кафедральних соборах і великих монастирях, в той час коли в парафіяльних церквах тільки кульмінаційні частини співалися грецькою.

У вищезгаданому ірмологіоні зі Львова кінця XVI – початку XVII ст. є п'ять грецьких напівів, які є найбільш стародавніми нотолінійними записами грецького напіву. Кожен із них має особисту вартість і тому представляє велике наукове зацікавлення. Серед них також зустрічаємо і два кондаки на Різдество Христове і Богоявлення.

Кондак на Різдво Христове “Діва днесь” (Ἦ παρθενοσ σπμερον) вважається першим кондаком, який створив відомий візантійський співець VI ст. Роман Сладкопівець (Melodos). У найдавніших слов'янських кондакарях XII ст. чи навіть у давніх рукописах грецького, середньо- і південноіталійського походження XIII ст., які містять мелодії для кондаків, бачимо текст і нотацію тільки проімеона і першого ікоса. Із цього випливає, що в XII–XIII ст. співалися тільки ці два тропарі. У літургічних книгах Східної Церкви (Мінеї, Постній та Цвітній тріоді) також знаходяться тексти тільки проімеона і першого ікоса [15, с.86].

У найдавнішій пам'ятці Київської доби – Типографському кондакарі (XI–XII) знаки кондакарної нотації проставлені в 38 самогласних і їх п'яти подобних, тобто всього нотовано 43 кондаки [16, с.362]:

	самогласні	подобні
• 1 глас	4 кондаки	1
• 2 глас	11 кондаків	1
• 3 глас	немає	
• 4 глас	3 кондаки	1
• 5 глас	2 кондаки	
• 6 глас	8 кондаків	1
• 7 глас	2 кондаки	
• 8 глас	7 кондаків	1

Зауважмо, що в Типографському кондакарі самогласний кондак “Діва днесь” є не нотованим, на відміну від його подібного – нотованого кондака св. Миколаю “Въ мъръхъ святыи”.

На жаль, у Благовіщенському і Лаврському кондакарях більша частина празничних кондаків на грудень взагалі втрачена, серед них і кондак “Діва днесь”. Проте збереглося чимало кондаків на подобен, на прикладі яких спостерігаємо виразну музичну структуру напівів – з окремих мелодичних рядків укладалася п'ятистрофна композиція [17, с.36], яка збереглася впродовж століть.

Самогласний Різдвяний кондак “Діва днесь” Романа Сладкопівця належить до 3 гласу, кількість його подібних говорить про часте використання цього пісенспіву поряд з іншими кондаками, зокрема 2-го і 4-го гласів. Розглянемо репертуар просомоіонів (подібних) у Типографському і Благовіщенському кондакарях¹:

ТК і БК – 21.10. – преп. Іларіона *Яко свѣтильника незаходимаго.*

ТК – 28.11. – св. Стефана нового *Яко преже въсиявъ Стефане.*

БК – 28.10. – св. Параскевії п'ятниці *Въ святоє и непорочноє мучениє принесѣшия.*

16.11. – св. Євпатія *Пристъ дньсь Христова святителя.*

20.11. – св. Григорія *Свѣтозарния съ(л)ньце църквы.*

ТК – 06.12. – св. Николая *Въ мъръхъ святыи“ (нотований).*

ТК і БК – 20.12. – св. Ігнатія *Свѣтьлыхъ ти подвигъ.*

ТК – 24.12. – предпр. Рожьствъмъ Христовъмъ *Дѣва дньсь.*

27.12. – св. прмч. Стефана *Владика въчера къ намъ плътию.*

Нед. пред Просвѣщеніємъ *Иорданьсками водами.*

ТК і БК – 31.01. – св. Івана *Отъ божьствъныхъ благодати.*

09.02. – св. Никифора *Възвысивъ ся славне.*

20.05. – св. Фалгеля *Мученикомъ състрадальникъ явлься храбрърь воинъ.*

21.05. – св. Коньстянтина і Єлени *Єлена любовью нынъ Христова Дръво являеть.*

24.06. – Різдество св. Івана Предт. *Неплоды дньсь Христова предѣтцю раждаеть.*

БК – 24.07. – св. мучен. Бориса і Гльба *Въсинія дньсь прѣславная память.*

¹ У Типографському кондакарі (ТК) їх є 13, у Благовіщенському (БК) – 14.

Нед. 3 по Пасхи *Души моєї Господи въ гръсьхъ*.

ТК і БК – Воскресний кондак *Въскрьсь еси дньєсь от гроба щедрыи* [18, с.12–23; 19].

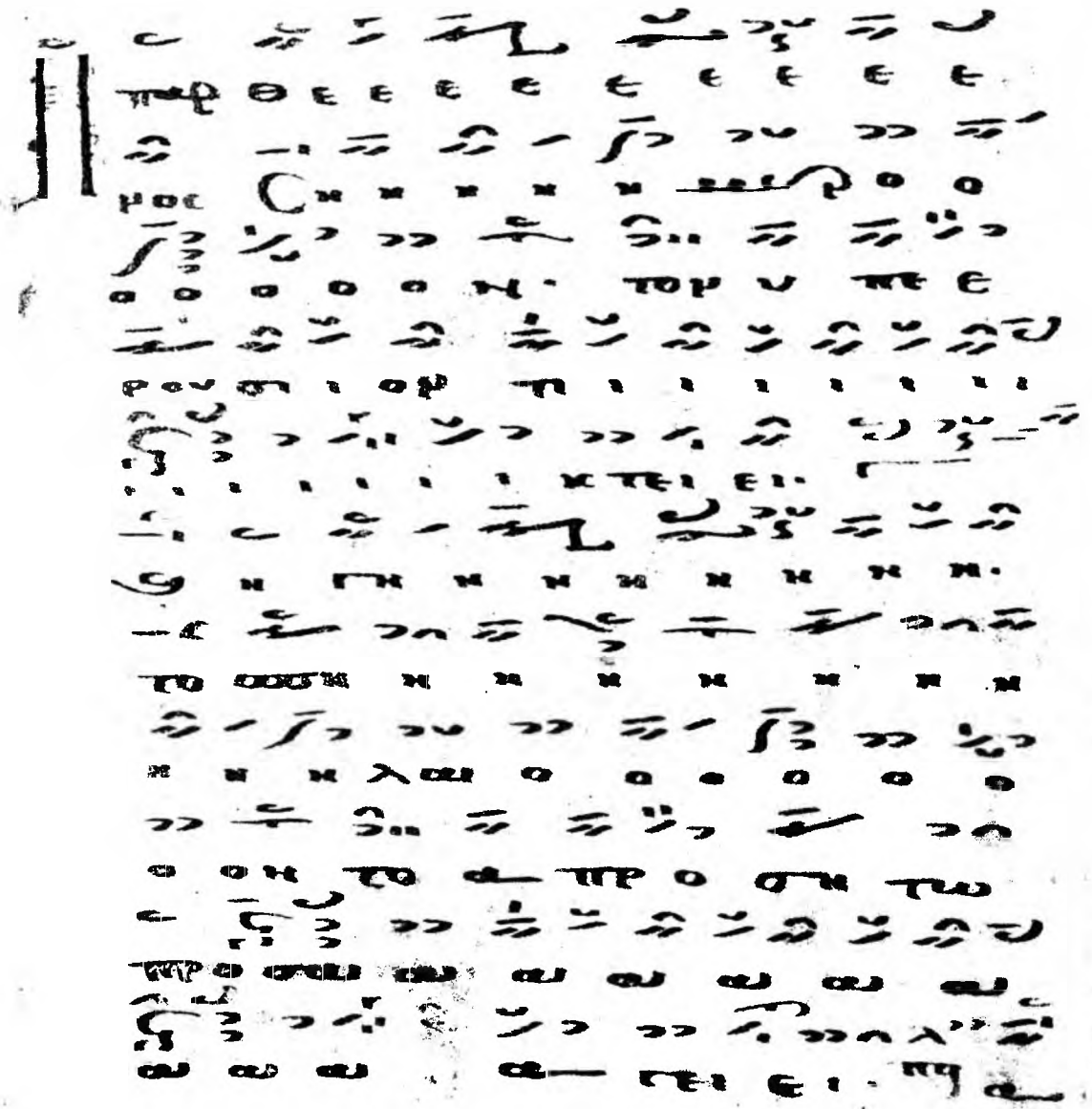
Репертуар просомоіонів у грецьких рукописах XIII ст. із середньо- і південноіталійського скрипторіїв (Василіянського монастиря в Гротаферрата біля Рима та монастиря Сан Сальваторе в Мессіні на Сицилії) містять 87 кондаків. На подoben прославленого Різдвяного кондака Романа Мелодоса *Ἦ παρθενοῦ σήμερον* 3 гласу співалися такі кондаки:

1. Св. Николаю (6 грудня).
2. Св. Григорію Богослову (25 січня).
3. У Неділю блудного сина.
4. У Неділю розслабленого.
5. Св. Константину і Єлені (21 травня).
6. Різдво Йоана Хрестителя (24 червня).
7. Св. Варфоломію.
8. Воскресний *Ἐξανέστης σήμερον ἀπο τοῦ τάφου οἰκτίρμων*.

Жанр кондака (зокрема і кондак “Діва днесь”) представлений в українських нотолінійних ірмологіонах XVI–XVIII ст. [20, с.13–14]. Ці збірники формувалися на переломі XVI–XVII ст. під час великих церковних і суспільних рухів, пов’язаних, зокрема, з Берестейською унією. Прибічники унії підкреслювали тісний зв’язок із візантійським літургічним обрядом і робили спротив кожній спробі зближення з західними літургічними формами [21, с.IX–XI]. Завдяки близькості до польського культурного світу, Київська митрополія вперше в Східному обряді вводить кардинальну новацію – переведення репертуару гимнографічних піснеспівів на лінійну нотацію. Український переклад церковних піснеспівів зі старої невменної нотації на нову, на думку російського дослідника Івана Вознесенського, є більш “поправним”, аніж російський: “Південно-західні ірмології ретельніше, повніше, систематичніше передають зміст безлінійних півчих книг столпового співу, ніж нотолінійні ж книги великоруські” [22, с.61]. “І це тому, – як зазначає Мирослав Антонович, – що на Україні переводились церковні піснеспіви з одного, старішого українського музичного письма на інше, більш нове, але також українське музичне письмо. Це був переклад добре відомих і віками на Україні леліяних церковних мелодій. І не дивує те, що цей переклад був зроблений зі знанням справи і згідно з українськими віковичними традиціями” [23, с.458].

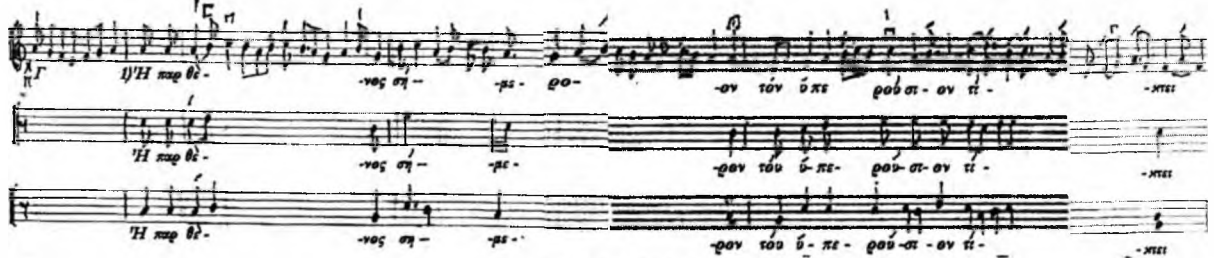
В окремих нотолінійних ірмологіонах кондак “Діва днесь” має вказівки на напиви – київський, болгарський, грецький. Цей кондак грецького напіву зберігся в трьох ірмологіонах: Львівському кінця XVI ст. (ЛНБ, МВ 50, арк. 119 зв. 120; Білоруському 20–30 рр. XVII ст. (Москва, ГИМ, Син. п. 1381, арк. 1); Межигірському бл. 1649 р. (Київ, НБУВ, Універс. 20 М., арк. 384) [24, с.558]. Отже, маємо можливість порівняти півчу грецьку практику Різдвяного кондака “Діва днесь” із грецьким напівом з українського ірмологіона, визначити закономірності ритмічної і мелодичної структури кондака. Для порівняльного аналізу обираємо такі рукописи: Codex Laurentianae Ashburnhamensis 64, (Гротаферрата, 1289) [25], виклад кондака в транскрипції Кутюр’є [26, с.231–232] та Львівський ірмологіон кінця XVI ст. [27, арк.119 зв. – 120].

Для порівняння мелодики українського монодійного варіанта Різдвяного кондака з візантійською півчою традицією, звернемось до найдавнішого джерела – Laurentianae Ashburnhamensis 64 (A). (див. іл. 1).

Люстрація 1

У статті “Das Kontakion” Константин Флорос подає транскрипцію цього кондака [15, дод. IV] (див. іл. 2, фрагмент 1)¹.

Люстрація 2, фр. 1

¹ Верхній рядок – Ashburnhamensis у розшифруванні К.Флороса; середній рядок – грецький кондак сучасної грецької нотації у виданні R.Couturier; нижній рядок – кондак з українського нотолінійного Ірмологіона кінця XVI ст. (МВ 50, ЛНБ).

Філологічні питання цієї проблематики досліджували В.Мейер, Карл Крумбахер і Пауль Маас, які одноставно прийшли до висновку, що віршова структура кондака “Діва днесь” визначається музичними принципами. У більшості випадків один короткий рядок збігається з однією мелодичною фразою, яка іноді поділяється на два мотиви. Два коротких рядки об’єднуються в одну довгу побудову, якій відповідає один мелодичний період, повторення якого й складає основу конструкції музичної форми. У просоімеонах кондаків можемо знайти такі схеми: AAB, AABBC, AAB; CCD, AAB; CCCD и AABBC; DDE.

Відповідно до типу AABBC побудований проімеон Різдяного кондака

Ἦ παρθένος σήμερον:

рядки 1–2 : A (A + B + C);

рядки 3–4 : A (a + b' + c);

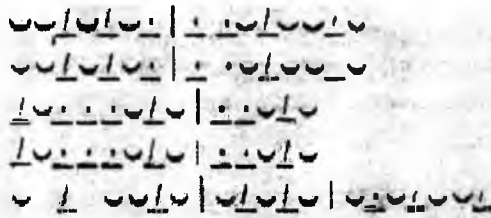
рядки 5–6 : B (d + e + f);

рядки 7–8 : B (D + E скорочений + F розширений);

рядки 9–10 : C (D' розширений + D' + G).

Метричні та ритмічні закономірності у віршотворенні були пристосовані до співу на гласи. Ось як виглядає метро-ритмічна схема кондака, яка збігається з його музичною побудовою:

Ἦ Παρθένος σήμερον, | τον υπερούσιον τίκτει,
και η γη το σπήλαιον, | τω απροσίτω προσάγει.
Ἄγγελοι, μετὰ Ποιμένων | δοξολογούσι,
Μάγοι δε, μετὰ Αστέρων | οδοιπορούσι,
δι' ημάς γαρ εγεννήθη, | Παιδίον νέον, ο προ αιώνων Θεός

У цьому кондаку містяться два дистихи й один розширений заключний вірш. Обидва вірші першого дистиха однакові за кількістю складів (15) і за тонічними схемами. Так само однаковими є й обидва вірші другого дистиха (13). Заключний вірш відокремлений (13+7) і має відмінну будову. Перші два вірші мають цезуру після перших семи складів, решта – після восьми. Кожне коліно до й після цезури має свій тонічний розмір і співається особливим мелодичним коліном [28, с.70]. При порівнянні з нотним прикладом К.Флороса бачимо, як збігаються ритмічна і мелодична структури.

Акценти виділяються в мелодії двома способами:

1. Розгорнутим розспівуванням наголошеного складу довгим мелодичним зворотом (наприклад – μετὰ Ποιμένων). Порівняємо новішу мелодичну версію цього кондака, яку подає Р.Кутюр'є [26] (див. іл. 3).

APOLYTIKION.

Ἦ γέννησίς σου... (3 fois). p. 229.

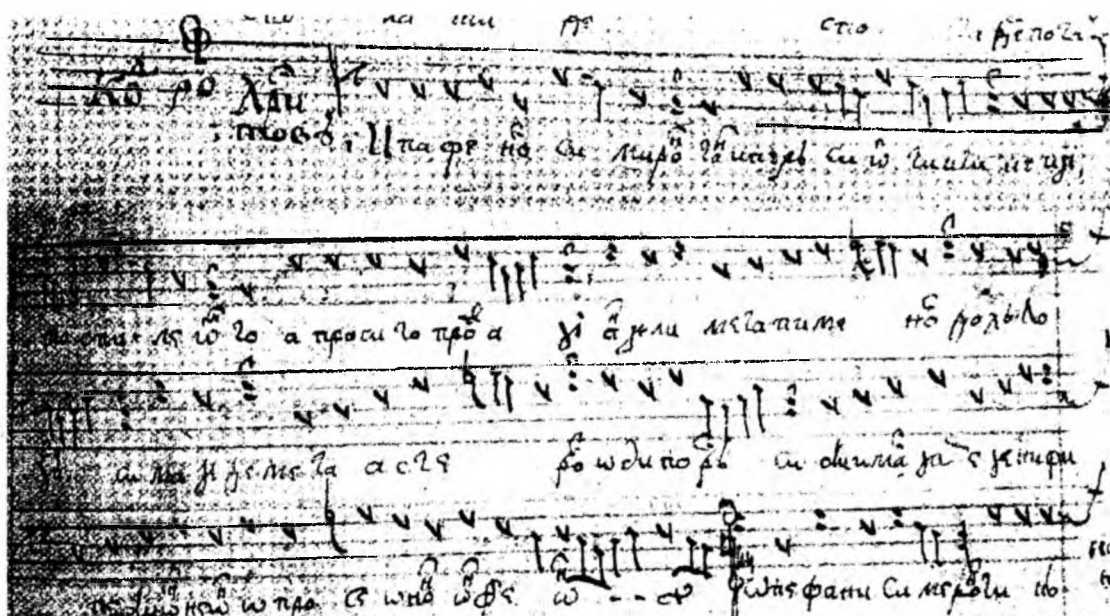
KONDAKION.

χ' Ἦζ. γ' Ἦα. Ἦ παρ - θέ - νος σέ - με - ρον τόν ὁ - πα - ρού -
 σι - ον τί - κται, ἦ και ἡ γῆ τό σπῆ - λαί - ον
 τῶ ἀ - προ - σί - τω προ - σά - γει ἦ Ἄγ - γε -
 λοι με - τὰ ποι - μέ - νων θε - ξο - λο - γοῦ -
 σι. ἦ μα - γοί θε με - τὰ ἀ - στέ - ρος
 ὁ - νοι - πο - ροῦ - σι. ἦ δι' ἡ - μάς γάρ

Ілюстрація 3

Саме ця версія сьогодні співається в грецькому богослужінні [29, с.333]. Звичайно, мелодія частково була змінена, але основа збереглася, хоч розспівування акцентованих складів уже не має такого розлогого фразування, а лиш невеликий мотив. Чим довшою була фраза ранньої версії, тим відносно тривалішою є фраза сучасної. Кондак був настільки спрощений, що перший і другий вірші першого й другого дистихів є точною репризою, чого немає в найдавнішому варіанті, де поруч із подібними елементами присутні зміни й свобода в розспівуванні окремих складів, збагачених новими мелодичними зворотами.

Порівняємо грецький кондак “Діва днесь” із мелодичним зразком Львівського нотолінійного ірмологіона кінця XVI ст., який зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника [27] (див. іл. 4).

Ілюстрація 4

В українському варіанті повністю збережені основні принципи ритмічної й мелодичної побудови, в чому він дуже близький до сучасної версії грецького кондака [26]. Для кращого відрізнення цієї спорідненості зведемо два варіанти до єдиного знаменника – ключа С. Одразу ж помітно чимало спільного в побудові й мелодичному русі мелодії, хоча українська версія записана малою терцією нижче. У третій і четвертій фразах виставлений мі-бекар (на цьому місці в грецькому варіанті мелодія хроматизована) (ілюстр.2, фрагмент2).

Ілюстрація 2, фр. 2

Також в українській версії спостерігаємо спроби вільного розспівування мелодії: в першому і другому дистихах бачимо невелику різницю між *Η Παρθένος* і *και η υη το, υπερουσιον* і *απροσιτω*.

2. Можна зауважити й інший спосіб акцентування: він припадає на один-два звуки, які відносно попереднього є довшими й вищими – *τον υπερουσιον* (винятком є остання фраза *ο προ αιωνων Θεος*, в якій акцентуються звуки нижчі за попередні при низхідному русі мелодії). Це відноситься до слів, які характеризують Дитячко-Ісуса й укладені в короткі концентровані мотиви, без мелодичного оспівування акцентів – *τον υπερουσιον* (пресущественного), *απροσιτω* (неприступному), *Παιδιον νεον* (Отроча млада), *ο προ αιωνων* (предвічний). Імовірно, зосередження на смислових акцентах тексту вимагало стриманішого мелодичного розвитку. Особливо концентрується мелодія наприкінці кондака, де майже кожному складу відповідає один звук, що виразно контрастує з розвинутими розспівами попередніх речень (ілюстрація 2, фрагмент 3).

Ілюстрація 2, фр. 3

У сучасному грецькому варіанті кондака і в кондаці з українського ірмологіона кінцева фраза виділяється іншим способом – ритмічна тривалість звуків однакова – немов виразний речитатив, де підкреслюється кожен склад (див. нотні приклади). Ймовірно, це пов'язано з тим, що остання фраза в найдавніших кондаках VI–VIII ст. була рефреном, її запам'ятовували присутні в храмі й повторювали після кожного ікосу.

Цікавим є питання перекладу грецьких текстів на церковнослов'янську мову. Зупинимося на особливостях перекладу двох грецьких слів:

1) τον υπεροβιον – давніший переклад із кондакаря – *пребогатаго*,

в українських ірмологіонах зустрічається поряд із цим словом й інше – *пресущественаго*.

2) τω αλροσιτω – *неприступному*, яке походить від грецького αλροσεω й означає “дозволяти рухатися далі”, а частка α виступає як заперечення, тобто “Той, до якого неможливо підійти, приступити”. Існує ще й такий переклад цього слова, який відкриває інший бік взаємин людини і Бога – *неприкосновенному* від грецького – αφηλαφίτος – той, якого не можна торкнутись, осягнути¹.

Переклад першого слова можна пояснити прагненням зберегти в кондаці кількість складів грецького оригіналу (п'ять), щоб не порушити музичної фрази. Такий метод дозволяв зберегти оригінальну мелодію, хоча й на певну шкоду буквальному перекладу слів. Це свідчить про глибоке закорінення в українській монодійній практиці елементів греко-візантійської півночі традиції, зокрема на прикладі кондака “Н Παρθένος σήμερον”.

Таким чином, сталий і чітко окреслений репертуар грецького напіву в українських ірмологіонах переконливо підтверджує, що грецький напів у XVI–XVIII ст. залишався актуальним в українських літургійних практиках і був визначним завдяки своєму оригінальному музичному стилю. Він був міцно поєднаний із найновішою фазою розвитку візантійської музики – так званого калофонічного співу. У той самий час цей модерний грецький церковний співаний стиль мав чіткі риси європейського ренесансного стилю. Тому новий ренесансний стиль прийшов на Україну в убранні традиційного візантійського мистецтва. Це зломало конфесійний (церковний) і спричинило швидке входження української гимнографії в стилістичне джерело європейського ренесансу. У передмові до видання Львівського ірмологіона Крістіан Ганнік пише, що в українських ірмологіонах представлений найдавніший пласт професійної музики писемної фіксації в її тісних зв'язках із візантійською гимнографією і церковним співом [20, с.13]. Цю тезу підкреслює приклад розглянутого кондака на Різдво Христове “Діва днесь”. Отже, в українських нотолінійних ірмологіонах представлена літургійна традиція Київської митрополії ранньомодерної доби, яка знаходилася під юрисдикцією Константинопольського патріархату і таким чином була тісно пов'язаною з грецьким поствізантійським культурним світом.

1. Вознесенский И. О церковном пении в православных церквях греческого востока, губернская типография / И. Вознесенский. – Кострома : [б. и.], 1895.
2. Вознесенский И. Осмогласные роспевы трех последних веков православной русской церкви. Греческий роспев в России / И. Вознесенский. – К. : [б. и.], 1893.
3. Разумовский Дмитрий, протоиерей. Церковное пение в России / Дмитрий Разумовский // Музыкальная академия. – 1998. – № 1, 2. – 1999. – № 1, 2, 3. – 2000. – 1, 3, 4.

¹ Переважно зустрічається в гимнах на Неділю після Пасхи, коли мова йде про зустріч Томи з воскреслим Ісусом (пояснення проф. Крістіана Ганніка).

4. Металлов В. Богослужбное пение русской церкви в период домонгольский по историческим, археологическим и палеографическим данным. Ч. I и II / В. Металлов. – М. : Печатня А. Снегиревой, 1912.
5. Преображенский А. Греко-русские певчие параллели XII–XIII в. / А. Преображенский // De Musica: Временник отдела теории и истории музыки / Гос. ин-т истории искусств. – Л. : Academia, 1926. – Вып. 2.
6. Успенский Н. Византийское пение в Киевской Руси / Н. Успенский // Aktendes XI Internationales Byzantinisten Kongresses, 1958 : Sonderdruck. – München : Verl. C. H. Beck, 1960.
7. Бражников М. Новая книга о греческом церковном пении / М. Бражников // РМГ. – 1897.
8. Antonowycz M. Ukrainische geistliche Musik. Ein Beitrag zur Kirchenmusik Osteuropas / M. Antonowycz. – München, 1990.
9. Антонович М. Musica Sacra : збірник статей з історії української церковної музики. / М. Антонович ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : [б. в.], 1997.
10. Цалай-Якименко О. Духовні співи давньої України: антологія / О. Цалай-Якименко. – К. : Музична Україна, 2000.
11. Ясіновський Ю. Репертуар грецьких напівів в українських нотних ірмолях / Ю. Ясіновський // Українське музикознавство. – К. : [б. в.], 1998. – № 28.
12. Ясіновський Ю. Грецькі тексти в українській сакральній монодії / Ю. Ясіновський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 5 : PROSFWNMA. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – Львів : [б. в.], 1998.
13. Ясіновський Ю. Репертуар грецьких напівів в українській гімнографічній антології. Ірмологіон / Ю. Ясіновський // Musica Antiqua Europae orientalis. Acta Musicologica. – Bydgoszcz, 1994. – Vol. 1.
14. Ясиновский Ю. Певческие рукописи украинской традиции в собраниях Государственной библиотеки СРСР им. В. И. Ленина / Ю. Ясиновский // Записки отдела рукописей. – М. : [б. и.], 1986. – Вып. 45.
15. Floros C. Das Kontakion / C. Floros // Universität Münster Seminar für Byzantinistik. Jg. 34 (1960). – Heft I.
16. Владышевская Т. Музыкальная культура Древней Руси / Т. Владышевская. – М. : [б. и.], 2006.
17. Владышевская Т. Рождество Христово в древнерусской иконописи и песнопениях / Т. Владышевская // Музыкальная академия. – 2000. – № 4.
18. Типографский устав с кондакарем конца XI – начала XII века / ред. Б. А. Успенский. – М. : [б. и.], 2006. – Т. 2.
19. Der altrussische Kondakar. Auf der Grundlage des Blagovescenskij Nizgorodskij Kondakar', Tomus II: Blagovescenskij Kondakar (Facsimile). Hrsg. Antonin Dostal und Hans Rothe, Erich Trapp. Giessen : Wilhelm Schmitz Verlag, 1976.
20. Jasinovs'kyj Jurij. Das Lemberger Irmologion. Die älteste liturgische Musikhandschrift mit Fünfliniennotation aus dem Ende des 16. Jahrhunderts / Jurij Jasinovs'kyj, Carolina Lutzka // Львівський ірмологіон. Давній літургійний музичний рукопис п'ятилінійної нотації кінця 16 ст., Böhlau Verlag. – Köln ; Weimar ; Wien, 2008.
21. Ганнік К. Передмова до: J. Jasinovs'kyj. C. Lutzka. Das Lemberger Irmologion / К. Ганнік.
22. Вознесенский И. Церковное пение юго-западной Руси по ирмоляом XVII века / И. Вознесенский. – М. : [б. и.], 1897.
23. Антонович М. Питоменності українського церковного співу / М. Антонович // Збірник праць Ювілейного конгресу. – Мюнхен : [б. в.], 1988/89.
24. Ясіновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні ірмолої 16–18 ст. / Ю. Ясіновський. – Львів : [б. в.], 1996.
25. Contacarium: Ashburnhamense. Edendum curavit C. Høeg. Ediderunt Carsten Høeg, H. J. W. Tillyard, E. Wellesz una cum Archimandrita Cryptaeferratae. Codex bibl. Laurentianae ashburnhamensis 64; Phototypice depictus // Monumenta musicae Byzantinae. – Vol. IV. – Copenhagen : E. Munksgaard, 1956.
26. Couturier R.P.A. Syllitourgikon. La sainte Liturgie Byzantine. Jerusalem, Imprimerie des RR.PP. Franciscains de Terre Sainte. Librairie J. Gabalda, Rue Bonaparte, 90. – Paris, VI-e.
27. Львівський ірмологіон кін. XVI – поч. XVII ст., МВ 50, арк. 119 зв. – 120, – ЛНБ [Рукопис].
28. Вознесенский И. О пении в православных церквях греческого востока / И. Вознесенский. – М. : [б. и.], 1895.
29. ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΠΑΝΔΕΚΤΗΣ. Τ.3. Ειρμολογιον. Αδελφοτης Θεολογων η “ΖΩΝ”. – ΑΘΗΝΑΙ.

В конце XVI века в украинской монодической практике возникает греческий напев, образцы которого помещены в рукописных нотолінійных ірмологіонах XVI–XVIII вв. Песни греческого напева за качественными особенностями и относительной численностью выделяются как самостоятельное стилевое явление, равнозначное болгарской или киевской разновидностям распевов. К репертуару греческого напева принадлежат песнопения кульминационных частей Литургии, а также отдельные праздничные жанры, которые исполнялись греческим языком. Среди них встречаются несколько вариантов кондаков, а именно – на Рождество Христово, Богоявление, Пресвятой Богородице. На примере кондака “Де-

ва днесь” Львовського ірмологіона конца XVI века выявлены глубокие связи поэтически-музыкальных элементов греко-византийской певчей практики и ее украинской рецепции.

Ключевые слова: гимнография, напев, ірмологіон, кондак, проімеон, ікос.

In the late XVI century, in the Ukrainian monodical practice appear the greek singing (“napiv”), examples of which, are found in the manuscripts note-lined Heirmologia from XVI – XVIII centuries. The chants of the greek “napiv”, for a qualitative features and a relative quantity are distinguished, as a independent style phenomenon, that is equipollent to a Bulgarian or Kyiv variety of chants. To the repertoire of the greek “napiv” belong the chants of the culminating parts of Liturgy, also some feast genres, which are performed the greek language. Among them one can meet a few version kontakia, specifically – on Christmas, Epiphany, the Virgin Mary. On example of the kontakion “Diva dnes” from the Lviv sheirmologion of the late XVI century we observe the deep connections a poetic-musical element of the greek-byzantine singing practice and her Ukrainian reception.

Key words: Hymnography, singing (napiv), Heirmologion, kontakia, proimeon, ikos.

УДК 783.089.8

ББК 85.318.9

Андреа Томко

РУКОПИСНІ СПІВАНΙΚИ ІОАНА ЮГАСЕВИЧА – ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОЇ ДУХОВНОПІСЕННОЇ КУЛЬТУРИ ЗАКАРПАТТЯ ТА СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

Рукописна спадщина Іоана (Івана) Югасевича, попри майже столітню практику спорадичних досліджень, так до кінця і не досліджена. Деякі рукописні співаники, які він уклав та переписав, тільки нещодавно розшуковано. Водночас автор статті привертає увагу не тільки до рукописних співаників переписувача, але й до його принципів формування репертуару, значення його спадщини (переписав також “Ірмологіони” та богослужбові книги) в контексті української музичної культури XVIII – початку XIX ст. Завдяки І.Югасевичу збережено основний тогочасний корпус текстів духовних та вибраних світських пісень Закарпаття.

Ключові слова: Іоан Югасевич, рукописний співаник, Закарпаття, Східна Словаччина, духовна та світська пісня, художнє оформлення, репертуар, нотні тексти, “тони”, “Богогласник”.

До рукописної спадщини Іоана Югасевича вперше на науковому рівні увагу привернув визначний дослідник закарпатської духовної пісенної спадщини Юліан Яворський, виходець із Львівщини. Саме він розшукав на Закарпатті та Східній Словаччині кілька співаників, переписаних І.Югасевичем. Серед них і рукописний співаник І.Югасевича 1761–1763 рр. Якраз цей збірник, а також переписані у 1798 та 1811 роках, були в полі уваги ряду дослідників, зокрема Юліана Яворського [7], Стефана Паппа [3, с.114–142], Івана Панькевича [12, с.73–87], Олекси Мишанича [2, с.61–96], Юрія Медведика [1, с.201, 239–256], Петера Женюха [11, с.71–76; 14, с.373–421; 15, с.173–192], Андрея Шков’єри [13, с.403–421], Роберта Клеменсона [10, с.121–125]. Узагалі відомо, що ним переписано п’ять збірників духовних пісень. За винятком співаника 1807 року (зберігався в Ужгороді; сьогодні місцезнаходження невідоме), решта чотири належать пражським архівним інституціям, до яких вони передані в 30-х роках ХХ ст. Ю.Яворським.

Іоан Югасевич переписував також “Ірмологіони” та богослужбові книги. Знаний дослідник та популяризатор давньої закарпатської літургійної та паралітургійної творчості Стефан Папп припускав, що завдяки Югасевичу було скопійовано й майстерно художньо оформлено майже 30 рукописних “Ірмологіонів”. Підставою для таких висновків став запис Андрія Буковського в рукописному “Ірмологіоні” 1795 р., який переписав І.Югасевич [4, с.87–88]. Але ці припущення спростовано дослідником гимнографічної творчості Юрієм Ясиновським у фундаментальному каталозі цих рукописних пам’яток, де подана інформація тільки про шість “Ірмологіонів” переписувача [9]. До того ж тільки три із шести збірників сьогодні доступні дослідникам. Вони переписані впродовж 1778–1812 років у селах Прикра та Невицьке Мукачівської єпархії. Серед богослужбових книг можна назвати переписаний ним 1789 роком “Акафістник з моливами”, який тепер належить науковій бібліотеці міста Пряшева [10, с.103–105], а також “Типікон” 1800 року (Михайлівці, обидва міста знаходяться у Східній Словаччині) [14, с.372].

За відсутності спеціальних друкованих книг значимість праці переписувачів особливо цінувалася. Угорський славіст Гіядор Стрипський так розповідав про це: “Тогда такой звычай